

Pusztai Gabriella

Hitvalló közösségek rejtett társadalmi funkciója

Amikor a felekezeti oktatás társadalmi szerepéről esik szó, akár pozitív, akár negatív előjellel, több szívós sztereotípiával kell szembenéznünk. Ezek közül való például az, hogy az állami vezérlésű oktatási rendszerben a felekezeti iskola a felvilágosodás előtti világ kényelmetlen öröksége, vagy az, hogy az oktatási rendszerben jelenlévő fenntartói pluralizmus egyértelműen az elitképzés garanciája, másfelől az esélyegyenlőség akadálya. Jelen tanulmányban az utóbbi tézist szeretnénk mérlegre tenni konkrét magyarországi vizsgálati eredmények tükrében.

A felekezeti oktatás és oktatáspolitikai erőtere

A felekezeti oktatásügy mai helyzetének tárgyalását általában az állam és az egyház erőviszonyának kérdése redukálja a szakirodalom, holott a helyzet elemzéséhez fontos annak a felismerése, hogy a játéktér igazából bonyolultabb.

Az állam és a fenntartó funkciója, valamint az iskola feladata jelentős változáson megy keresztül napjainkban. Az oktatásügy főszereplői az ezredfordulón az *iskola-felhasználók*: a diákok és a szülők. Az iskola-felhasználó fogalma foglalja össze a társadalom oktatásüggyel kapcsolatban levő részét. A szó alaki sajátosságai miatt idegenszerűnek, technikai jellegűnek tűnhet, azonban a lehetséges fogalmak közül (kliens, gyerekanyag, családi háttér, szülővilág) talán ez fejezi ki leginkább, hogy a szülőkkel és gyermekekkel mint *önálló döntésre képes, szándékos cselekvőkkel* számolunk, akik a plurális társadalomban az általuk *fontosnak tartott értékek mentén* akár nyomásgyakorló csoportokká is szerveződhetnek.

Az utóbbi két évtizedben Európában elterjedt az a szemlélet, amely a nevelés-oktatás megrendelőinek tekinti ezeket a csoportokat, s az a törekvés, mely ebben a szerepükben jogi és egyéb eszközökkel meg kívánja erősíteni őket. Az Európai Unió országaiban a szülői jogoknak két rétege van: egyrészt léteznek *egyéni jogok* (a gyermek taníttatására, az iskola megválasztására, a fellebbezésre és a információra) és a különböző szintű – például *az oktatással kapcsolatos törvényalkotás és tantervi reformok előkészítésében való – szülői részvételre* és szülői szervezetek létrehozására vonatkozó *kollektív jogok*.

Az iskolarendszer fenntartói pluralizmusa, a szabad iskolaválasztás és a szektorsemleges finanszírozás együttesen lehetővé teszi, hogy a nevelés világnézetével kapcsolatos döntést a legközvetlenebb illetékességi körben, a családban hozzák meg. Az alapvető követelményeket összefoglaló központi tantervek és a szintén átalakulóban levő ellenőrzési rendszer segítségével az oktatás tartalma tekintetében biztosítható az oktatás garantált és egységes színvonala. Ennek eredményeképpen nincs ellentét az oktatás szektorai között, hanem sokkal inkább kiegészítik egymást.

Az *iskolafenntartók* ebben a modellben a társadalom különböző csoportjainak érdekeit értelmező, ezeket az érdekeket képviselő szereplők. Az *egyházi iskolafenntartók* kétféle minőségben is szerepet játszanak ebben a viszonyrendszerben. Egyrészt mint professzionális szervezetek, jogi személyek – ebben a minőségükben vállalhatják az iskolafenntartói szerepet –, másrészt mint vallási közösségek, azonos *értékeket preferáló emberi kapcsolatrendszerek megjelenítői*, s ebben a minőségükben nyomásgyakorló csoportok. Az egyházak a szakszervezetek és egyesületek mellett a civil társadalom érdekközvetítői közé tartoznak, s társadalmi igény kényszeríti ki iskolafenntartó tevékenységüket. Egyszerre jelentik a társadalom azonos érdekek mentén szerveződő csoportjait, valamint az ezeket az érdekeket közvetítő, ún. nyomásgyakorló testületeket. Ez utóbbit igazolja, hogy minden társadalmi szervezetnél kiterjedtebb tagságuk van, és bizonyos – főként szociális, oktatás- és családügyi – kérdésekben még nagyobb kör tart igényt a szolgáltatásaikra.

Az azonos értékeket preferáló közösségi tagság, mint általában az emberi kapcsolatrendszerek, lehetővé teszi az elsődleges viszony erőforrásainak alkalmazását az élet más területein is, valamint erős kapcsolathálózati integráltságú „egyházközösségi faluszízek” kialakulását a modern társadalomban is. Az egyházi közösségek kapcsolathálózati szemlélete nemcsak arra világít rá, hogy ezek élő, öntevékeny, köz- és önszegélyező csoportok, amelyeknek működése a társadalom teljesítőképességét fokozza, hanem hogy struktúrájuk révén a tagok újabb erőforrásokhoz jutnak, s tagjai az internalizált normák alapján lépnek kapcsolatba egymással. Ebből több dolog következik, de a legfontosabbak egyike, hogy e közösségek társadalmilag nyitottak, a közösségi kapcsolatok átívelnek a társadalmi réteghatárokon, s ezzel elűntek a magyarországi kapcsolati struktúra erősen zárt családi, munkahelyi, instrumentális arculatától. Másrészt a közösségi hálózatok tartalmi alapon álló kohéziója különösen effektív

társadalmi tőkeforrást jelent. A közös normákra alapozottság, a deviáns viselkedést negatív szankciókkal büntető, s a magas teljesítmény jutalmáról gondoskodó szabályok, a részvétel önkéntessége többleteljesítményre, a közjóért való lemondásra, jótékonyagra ösztönzik a tagokat. A tőkeforrásként működő társas struktúra fenntartása érdekében a vallási közösség tagjai arra törekszenek, hogy gyermekeik szintén internalizálják az összeköttetés alapjául szolgáló normákat.

A felekezeti oktatás társadalmi háttere

A felekezeti iskolák 1990-es évekbeli társadalmi összetételével sokáig nem foglalkoztak kutatások, mégis többféle elképzelés él a közvéleményben a témával kapcsolatban. E feltevések empirikus ellenőrzésére alkalmasak a felekezeti középiskolák diákjai körében 1999-ben készült kérdőíves vizsgálat¹ adatai². Egy, a felekezeti gimnazisták társadalmi összetételét és továbbtanulási szándékait vizsgáló tanulmányban empirikus kutatás alapján két lényeges megállapítást közöltünk. Egyrészt megállapítottuk, hogy a felekezeti gimnáziumok tanulói a továbbtanulási tervek tekintetében ambiciózusabbak, mint más gimnáziumok diákjai, noha társadalmi háttérük nem jelentősen – lényegében csak Budapesten – kedvezőbb a nem felekezeti iskoláknál. Másrészt észrevettük, hogy a felekezeti iskolákban jelenlévő hátrányosabb családi háttérű tanulók nagyobb arányban rendelkeznek határozott továbbtanulási tervvel, valamint azt is, hogy sokkal többen készülnek magasabb presztízsű felsőoktatásba, mint a hasonló helyzetű, nem felekezeti gimnáziumi tanulók. Ebből arra következtettünk, hogy a körükben is érvénye jutó társadalmi reprodukció hatását mérsékli valamilyen tényező.

Közösségek rejtett erőforrásai

Elemzéseinkben arra kerestük a választ, hogy mi kompenzálhatja a felsőfokú továbbtanulási terveknek a szülői státus különbségei mentén kialakuló determináltságát. A '70-es években kibontakozó kapcsolathálózati megközelítés eredményei arra hívták fel a figyelmet, hogy a társadalom egyének, csoportok kapcsolatain alapuló szövete erőforrássá válhat, hozzásegítheti az egyént magasabb társadalmi státus eléréséhez, a munkapiacra való sikeresebb elhelyezkedéshez, sőt kedvezőbb tanulmányi eredmények eléréséhez. Az amerikai oktatáskutatásban a különböző fenntartású iskolák diákjainak tanulmányi eredményességét feltáró vizsgálatok arra a következtetésre jutottak, hogy az iskolát körülvevő társadalmi kapcsolathálózatok formális és tartalmi jellemzői döntő befolyással bírnak a diákok jövőjére nézve. Ennek alapján a magyarázatkeresés logikai menetének két fő iránya a tanulók családi háttérének kulturális mutatókon kívüli vonásaira vonatkozó jellemzők hatásai, valamint a tanulói és szülői közösségek közös, iskolánkénti kontextusának hatásai felé vezettek el bennünket.

Az elemzés során megállapítottuk, hogy a családi kulturális háttér hatása a továbbtanulással kapcsolatos döntésre vitathatatlanul igen fontos. Ám azt tapasztaltuk, hogy a családi környezet más, nehezebben tetten érhető erőforrásai sorsfordító hatással vannak a továbbtanulási döntésekre. Ilyen erőforrást jelent a társadalmi tőke azon formája, amely a családon belüli kapcsolatok szoros, kohéziós szerkezete, s az így eredményesen érvényesülő normák erején keresztül fejti ki hatását. Az általunk használt adatbázisnak köszönhetően alkalmunk volt, hogy a családon belüli társadalmi tőke megjelenését ne egyszerűen szerkezeti, hanem tartalmi jellemzők mentén ragadjuk meg, s – az elméletalkotó eredeti elképzeléséhez visszanyúlva – a család hitbeli egységével mérjük. Az egyes családok illetve tanulók családon kívüli kapcsolataiból származó erőforrások közül a tanulók intragenerációs kapcsolatainak hatása erőteljesebb, *a diák baráti körének homogén vallásos összetétele az, amely egyértelműen elősegíti egyéni boldogulásukat* is.

A tanulók továbbtanulással kapcsolatos döntésének háttérében nagyon erőteljes mértékben az iskolai környezet hatása áll, amelyet három jellemzővel kívántunk megragadni: az egyházközösségekhez, gyülekezetekhez tartozók iskolánkénti sűrűségével, az inkább vallásos baráti körrel rendelkező szülők sűrűségével és a vallásos baráti körrel rendelkező diákok sűrűségével kifejezőket.³ Az eredmények szerint határozottan látszik, hogy az iskolai környezet erőteljesebb lehet az egyéni attribútumoknál, s *hatásai kiterjedhetnek azokra a tanulókra is, akik maguk*

¹ A kutatást az OTKA finanszírozta. (Nyilvántartási szám: F22476)

² Az egyházak pedagógiai intézeteinek adatszolgáltatása alapján készült többlépcsős (felekezetenként, térségenként, településnagyság és esetleges speciális helyzet szerint), rétegzett mintavétel alapján kiválasztásra került 53 középiskola (ebből 7 budapesti gimnázium) 1463 11-12. évfolyamos diákja kérdezőbiztosok útmutatásai alapján önállóan töltötte ki a kérdőívet. Jelen dolgozatban a felmérés adataiból a választott probléma miatt csak a gimnáziumi almintával foglalkozom, amelybe 48 gimnázium (26 római katolikus, 15 református, 6 evangélikus és 1 görög katolikus) 1385 diákja tartozik bele.

³ Kísérletet tettünk arra, hogy az iskola világának más tényezőit, például az iskola tanárainak tanulókra gyakorolt átlagos hatását, a tanárokkal folytatott kommunikáció mértékét és bizalmasságát illetve a tanárok személyiségének elfogadását is beépítsük a modellbe, mint társadalmi tőke teremtésére alkalmas iskolai kapcsolatrendszer mutatóját, de ezek hatása az iskolák közötti nagy különbségek miatt nem volt egyértelmű.

gyengébben vannak ellátva a fentebb felsorolt erőforrásokkal. Azt korábbi kutatásokból tudtuk, hogy egy iskolába járó tanulók szüleinek kedvezőbb kulturális összetétele az egyéni kulturális tőke hiányát képes kompenzálni, azonban az új felismerés, hogy az iskolai környezet hatásai közül a legjelentősebb és a legérdekesebb a szerkezetileg és tartalmilag zárt tanulói baráti kapcsolatok nagy iskolai sűrűsége, amely normabiztonságot teremtve segíti az iskolai pályafutás alakulását. A zártság ebben az esetben nem annyira formai jellemvonás, hanem inkább a kapcsolati struktúrák tartalmi jellemzője, amely az azonos normák elismerését jelenti. Az az intergenerációs zártság, amelyet Coleman leírt, nem jön létre maradéktalanul ebben a környezetben, mivel a szülői generáció vallásos közösségi beágyazottsága nem általános, így nem tud jelentős erőforrássá válni, azt azonban világosan láthatjuk, hogy az iskolai intragenerációs zártság – amikor a diákok közül minél többen tartoznak hatékony normákra épülő, stabil, kohézív kapcsolati struktúrákhoz – elősegíti a jövőre vonatkozó kedvezőbb döntést.

A társadalmi tőke hatása más területeken

A felekezeti középiskolások nem tanulmányokkal kapcsolatos magatartásának vizsgálatok arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen mértékben jelennek meg körükben az ifjúságot legmarkánsabban polarizáló és veszélyeztető társadalmi problémák, illetve milyen tényezők veszélyeztetik és segítik leeffektívebben ezeket a fiatalokat az ezek között való eligazodásban. Azt tapasztaltuk, hogy a felekezeti középiskolások körében a nem felekezeti középiskolásokhoz képest mind a preskriptív, mind a proskriptív normák valamivel hatékonyabban képesek érvényesülni.

A felekezeti iskolások toleránsabbnak bizonyultak más etnikumokhoz tartozókkal szemben a nem felekezeti intézmények tanulóinál. Az egyéni vallásosság, a személyes vallásgyakorlat szemmel láthatóan a legerősebben növeli a toleránsabb beállítódás esélyét, s ez esetben is feltűnt, hogy a kortársak alkotta környezet (baráti kör, osztálytársak) egyező érték- és normarendszere segíti az elfogadóbb attitűdök kialakulását, akár csak az ezzel gyakran együtt járó vallásos ifjúsági közösségbe tartozás. Hasonló tanulsággal járt a felekezeti középiskolások kábítószerrel kapcsolatos tapasztalatainak összehasonlító vizsgálata. A drogkipróbálás esélyét csökkentő tényezők közül is kiemelkedik a tanulót körülvevő kortárs közösségek és a személyes vallásosság hatása.

A normák működését bátorító tényezők között tehát kiemelkedő szerephez jutnak a hatékony normákon alapuló intragenerációs közösségi hálózatok, amelyekben azonos normák szerint cselekvő gyerekek állnak kapcsolatban és egymás viselkedésének tapasztalása komoly erőforrást képes biztosítani számukra. A vizsgálat során tapasztaltak alapján elmondhatjuk, hogy a felekezeti középiskolások körében határozottan érzékelhető az iskola informális struktúrájának a diákok magatartására gyakorolt pozitív hatása. Úgy látjuk, vizsgálatunk megerősíti azt a hipotézist, amely szerint a felekezeti iskolákban az iskola-felhasználó közösség szerves kapcsolat-rendszere, az egymással közösségi kapcsolatban levő, hasonló normákat követő szülők és gyerekek összetartozása a tanulók fejlődését segítő erőforrássá válik.

A fenti írásban egy nagyobb lélegzetű kutatás tanulságait foglaltuk össze, amely hamarosan megjelenik a Gondolat Kiadó gondozásában.